

ВСТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОЇ ТОРГОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ ХАРКІВСЬКОЇ ТА БЕЛГОРОДСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

В статті досліджується встановлення та розвиток торговельних відносин в період кінця ХХ – початку ХХІ століття між Харківською та Белгородською областями в руслі транскордонної співпраці. Велика увага приділяється визначенню основних етапів становлення торгового співробітництва та їх характеристика. Також в статті проаналізовано причини які негативно впливають на ефективний розвиток транскордонної торгівлі між зазначеними областями.

Ключові слова: «човникова торгівля», бартерні операції, транскордонна й прикордонна торгівля, товарообіг.

В статье исследуется становление и развитие торговых отношений в период с конца ХХ – начало ХХІ столетия между Харьковской и Белгородской областями в русле трансграничного сотрудничества. Большое внимание отводится определению основных этапов становления торгового сотрудничества и их характеристика. Также в статье проведено анализ причин, которые негативно влияют на эффективное развитие трансграничной торговли между указанными областями.

Ключевые слова: «челночная торговля», бартерные операции, трансграничная и приграничная торговля, товарооборот.

This article examines the formation and development between Kharkov and Belgorod region. Through cross - border cooperation. In the end of the 20th, beginning of 20th century. Big impact is given to defining the main stages of trade cooperation and their characteristics. Also in the paper analyzes the causes that negatively affect the efficiency of a development of cross- border trade between the regions.

Key words: shuttle trade, barter operations, cross - border trade.

Постановка проблеми дослідження визначається її актуальністю та недостатньою вивченістю з боку істориків. Зокрема визначається тим, що протягом останніх двох десятиліть торгово-економічні стосунки набули широкого розвитку в економічній співпраці Харківської та Белгородської областей і стали ключовою ланкою у міждержавних економічних стосунках між двома прикордонними областями Слобожанщини.

Одним із основних факторів, що підтверджував позитивну динаміку, темпи, характер, масштаби розвитку торгівлі між двома областями є статистичні данні які чітко показують покращення обсягів торгівлі в грошовому еквіваленті та в номенклатурі товарів, що продаються. Дослідження обраної проблеми також диктується необхідністю виявити і дослідити причинно-наслідкові зв'язки, що гальмують ефективний розвиток міждержавних економічних стосунків, які є запорукою стабільного соціально-економічного розвитку регіональних економік Харкова й Белгорода, а отже і добробуту громадян. Всі ці обставини підтверджують, що для сучасної історичної науки дослідження обраної теми залишається достатньо актуальним і представляє певний інтерес.

Аналіз актуальних досліджень з історії встановлення та розвитку транскордонних торгово-економічних відносин між Харківською та Белгородською областями свідчить, що ця проблема істориками не достатньо вивчена. Більшість публікацій на цю тему друкують науковці географічних наук. Лише частково це питання висвітлюється в дисертаційній роботі С.О.Вовк [1]. В ній був висвітлений загальний розвиток зовнішньої торгівлі всіх прикордонних областей України та Росії. Також частково було розкрито цю проблему і тільки в рамках єврорегіону «Слобожанщина» у статті А.А.Кулешової та Е.А.Полякової [7]. Схожі роботи були написані П.О.Чорномазом [13] О.Кірюхіним [6] та інших дослідників. Цей зафіксований фактичний матеріал недостатньо висвітлює окреслену проблему, оскільки він був написаний точки зору економічної географії.

Мета статті визначається актуальністю обраної проблеми та її недостатньою розробкою. Саме тому в даній статті ставиться завдання дослідити та проаналізувати особливості встановлення і розвитку міжнародної торгово-економічної співпраці Харківської та Белгородської областей в період з 1991 по 2012 рік. Довести значення зовнішньої торгівлі в економічній співпраці між Україною та Російською Федерацією на прикладі Харківської та Белгородської областей.

Виклад основного матеріалу. Однією із форм міжнародної економічної співпраці є прикордонна торгівля як вид міжнародного товарообігу між підприємствами та організаціями різних форм власності, що розташовані в прикордонних районах сусідніх держав. Умови такої торгівлі регулюються відповідними домовленостями та угодами між державами. Доходи від прикордонної торгівлі залишаються повністю в розпорядженні місцевих органів влади і можуть використовуватися для розширення асортименту споживчих товарів, закупівлі обладнання,

технологій, матеріалів і сировини для розвитку господарства. Цей фактор є досить важливим так як успішна прикордонна торгівля є запорукою стабільного розвитку економіки регіонів. Крім цього ця форма співпраці важлива і тому, що – між Харківщиною та Белгородщиною історично склалися історичні торгівельні зв'язки; існує спільний кордон; обидві області тривалий час перебували в спільному економічному просторі; мають гарні шляхи сполучення; вона є життєво необхідною для обох регіональних економік.

На початку 90-х років ХХ ст. стався історично безпрецедентний в масштабах розпад єдиного народногосподарського комплексу цілісної держави СРСР на численні усічені господарства нових держав. В наслідок цих змін які відбулися в цей період в Україні і в Російській Федерації настає економічна криза. Це не оминуло і Слобожанщину. Проявом кризи стало зупинка виробництва або його скорочення і як наслідок безробіття, інфляція, зменшення заробітної плати та її систематична невиплата тощо. Але були ще дві ознаки тієї кризи які мають безпосереднє відношення до теми нашого дослідження. Це так звана човникова торгівля та бартерні операції. Ці явища охопили всі території України та Російської Федерації. Не стали винятком Харківська та Белгородська області. Цікавим є той факт, що човникова торгівля виникла стихійно так би мовити «знизу» без будь яких дій влади. Влада також не вела ніякого моніторингу цього виду торгової діяльності. До сьогодні не існує, ні в Харкові ні в Белгороді, офіційної статистики по цій неофіційній прикордонній торгівлі. Слід також зауважити, що влада на початку 90-х років практично не заважала займатися човниковою торгівлею. Значна частина мешканців обох областей самостійно компенсувала падіння своїх доходів і можливостей працевлаштування через нові форми діяльності.

Суть човникової торгівлі полягала у вивозі товарів з прикордонної області, (в нашому випадку це Харківська область) у сусідню прикордонну область (Белгородську) і вивіз з останньої іншої номенклатури товарів. Човниковій торгівлі сприяли такі фактори як: різниця цін у Харківській та Белгородській областях. В Харківській області більшість продовольчих товарів була дешевше ніж у Белгородській. А у Белгороді нижчими були ціни на одяг, взуття, та інші промислові товари широкого вжитку. Різниця становили приблизно 35-37% [3]. Така різниця в цінах дозволяла отримувати прибутки. Другим фактором бала добре розвинута транспортна мережа та доступність для більшості громадян залізничного і автотранспорту й відносно коротка відстань від Харкова до Белгорода, що дозволяло часто здійснювати поїздки. Місто Харків з'єднаний з усіма районами області залізничним та автомобільним транспортом а також з Белгородською областю. Наступний фактор це лояльність митної служби на пунктах перетину кордону. Це виражалось у тому, що для перетину українсько-російського кордону не треба було мати візу, закордонний паспорт, відбувався поверхневий огляд речей. Також човниковим торговцям не треба було реєструватися як суб'єкту підприємницької діяльності.

У своїй історії човникова торгівля пройшла кілька етапів та зазнала певних змін. З початку зародження цієї неофіційної торгівлі найактивнішими учасниками були дрібні «човникові» торговці, що мешкали у прикордонній місцевості. Це був перший етап. На кінець 90-х років «човникова» торгівля набуває вже форми напівофіційної торгівлі. Тобто торговці які перетинали кордон ввозили не заборонений товар як раніше, який як і в попередніх роках не обкладався митом. Але досить лояльний митний контроль дозволяв перевозити більше товарів ніж було дозволено митними правилами. Наприкінці 90-х років ХХ ст. цей рух поступово почав зменшуватися. Це був другий етап. З середини першого десятиліття ХХІ ст. настає наступний етап. На сьогодні лише не велика частка людей займається цією діяльністю. Це пов'язано з покращення економічної ситуації в обох країнах та областях.

Таким чином, човникова торгівля виникла в наслідок економічної кризи і виступала своєрідним буфером між різними устроями господарювання. Прикордонна торговельна діяльність паразитувала на різницях в цінах в обох областях. Також вона була досить ефективною завдяки сприятливим умовам. Це призвело до великих фінансових втрат легальних торгових організацій, що змушувало останніх скорочувати об'єми продажу, і як наслідок значні втрати несли місцеві бюджети.

На ряду з «човниковою торгівлею» існувала така також така форма прикордонної торгової діяльності як бартерна торгівля. В основі цієї діяльності лежали товарообмінні операції, що мали в своїй основі натуральний товарообмін у якому право власності на товар передавалось без платежу грошима, тобто здійснювався обмін одного або декількох товарів на еквівалентну кількість іншого товару.

Головна причина переходу українських підприємств на бартер, як і у інших країн СНД – гнітючий стан обігових коштів, та особливо дуже гостра нестача готівки. З іншого боку, підприємствам було неможливо поповнювати свої оборотні кошти за допомогою кредиту, оскільки

ставки були непосильні для більшості з них. На ряду з цими, існувала ще одна вагома причина яка змушувала будь яке підприємство або організацію використовувати бартер це – інфляція та гіперінфляція яка охопила тоді Україну і Росію. Це негативне явище в економіці та суспільному житті не обійшло Харківську і Белгородську області. Наприклад у Харківській області у 1992 році вищим грошовим номіналом була купюра у 100 карбованців, а у 1995 році ним став номінал у мільйон. Індекс інфляції в 1993 році склав 210% а у 1993 р.– 10206%; у 1994 р. – 500%; у 1995 р. – 280%; у 1996 р. – 40%. Знецінення карбованця за період його обігу складало приблизно 140 % в місяць [2, с.102]. В Белгородській області в період з 1992-1996 роки також було таке явище як інфляція. Її динаміка складала у 1993 р – 840%, 1994 р. – 215%, 1995 р. – 131%, 1996 р.– 21,8% [5]. Саме нестабільність грошової системи і змушувало керівників підприємств проводити натуральні торгові операції. Бартерними операціями займалися практично всі підприємства у обох областях. Крім цього при здійсненні бартерних операцій, було досить легко використовувати фіктивні підприємницькі структури, які після проведення кількох бартерних операцій, як правило, припиняли своє існування. Це було поширеним способом ухилення від сплати податків при реалізації продукції, особливо сільськогосподарської.

Починаючи з середини 90-х років з покращенням загальноекономічної ситуації та стабілізуванням фінансової системи бартерні операції поступово почали зменшуватися. Так у 1996 році за умовами товарообмінних операцій понад 31% зовнішньої торгівлі здійснювались у цій формі і об'єми продаж склали суму на 121 млн. дол., а вже у наступному 1997 році цей показник зменшився і склав 61,9 млн. дол., або 15% від загального обсягу експорту. У 1998 році відповідно 45,2 млн. дол., або 12,5%, у 1999 – 17,9 млн. дол., або 5,7% а у 2000 році показник зовнішньої торгівлі за умовами бартерних операцій склав 10,3 млн. дол., або 3,3% від загального обсягу експорту. Схожа ситуація була і у Белгородській області. Бартерні операції між господарськими суб'єктами Харківської та Белгородської областями починаючи з 1995 року скоротилися з 35% від загального об'єму зовнішньої торгівлі до 1,2% на 2010 рік [6].

Таким чином, бартерні операції на відміну від «човникової» мали легальний характер. При відсутності обігових так званих «живих» грошей, ці операції виконували важливу роль для підтримання життєдіяльності підприємств, тобто перевагою бартеру на початку і в середині 90-х років було те, що для їх учасників ці операції усували ті ускладнення, які об'єктивно могли виникнути при грошових розрахунках, зокрема брак валютних коштів, необхідність банківського посередництва. До недоліків бартерних операцій які здійснювали підприємства Харківської та Белгородської області між собою можна віднести обмежену здатність, на той час, державних органів регулювати цей процес, контролювати його, можливість зниження цінних показників продукції, що обмінюється, не здатність митних органів завжди забезпечувати адекватні надходження до державного бюджету які б були за умови грошових розрахунків. Крім того, відсутність грошової форми розрахунків призводила до приблизності та неточності обмінюваної продукції. В наслідок цього місцеві бюджети несли значні втрати. Таке становище не могло задовольнити керівництво обох областей. Як наслідок приймається низка законів які стосувалися прикордонної торгівлі. Ці нормативно-правові акти повинні були юридично забезпечити умови для розвитку прикордонної торгівлі між підприємствами Белгородського та Харківського регіонів. Це дало певні результати. Зокрема у 2000 році за ініціативою голови ХОДА Є. Кушнар'ова було відроджено історичну традицію проведення великомасштабного щорічного Великого Слобожанського ярмарку. Він і до тепер проходить кожен рік у м. Харкові. На ньому представляють продукцію підприємства близько 15 країн. В тому числі і виробники з Белгородщини. У 2001 році підприємства Харкова поставили в Белгородську область товарів на 69,79 млн. гривень, а вивезли з неї на 85,53 млн. гривень. Белгородські партнери купували трактори, електродвигуни, підшипники, мило. Найкращими партнерами з постачання останнього товару з наведеного переліку є ТОВ «Слобожанський миловар», про це свідчить той факт, що майже 20% всієї виробленої продукції продають у Белгородську область. Цей показник є найбільшим серед усіх партнерів підприємства. З Белгорода в Харків завозяться, цемент, нафтопродукти, запчастини для автомобілів, високоякісну сталь, частини парових турбін тощо. Найбільш значні об'єми зовнішніх продаж у Харківську область здійснювали – Оскільській електрометалургійний комбінат, компанія «Єфкокаскад», завод «Енергомаш», «Белгородський абразивний завод» і молочний комбінат. Перевагу прикордонної торгівлі відчували обидві області. Можна помітити певну кореляційну залежність між часткою товарообігу Белгородської області з Харківської та величиною валового регіонального продукту на душу населення Наприклад, товарообіг з Харківської області у 2006 році склав –111,2 млн. дол., а валовий регіональний продукт – 178846,1 млн. руб. Відповідно піднявся і валовий регіональний

продукт – 237 013,3 млн. руб.[9].

У наступні роки транскордонна торгівля між областями динамічно розвивалася. У 2006 р. зовнішньоторговельний оборот з Белгородською областю склав 129,3 мільйона доларів США (14,3% від загального зовнішньоторговельного обороту із Російською Федерацією) і збільшився на 20,4% у порівнянні з 2005 р.; у т.ч. експортні поставки склали 94,6 мільйонів доларів США (23,3% від загальної суми експорту із Російської Федерації) і зросли на 14,1% у порівнянні з 2005 роком, а імпорتنі надходження склали 34,7 мільйонів доларів США (6,9% від загальної суми імпорту із Російської Федерації) і збільшилися на 41,6% у порівнянні з 2005 роком [8].

В наступному 2007 році з частка Белгородської області складала 15,1% у загальноросійському обсязі торгівлі з Харківщиною. А доля Харківської області у зовнішньоторговельному обороті з Російською стороною у 2007 році досягла рекордної відмітки майже 51%, що підкреслює глибину взаємозалежності двох областей та поглиблення економічної співпраці.[10, с.135].

Основними експортерами та імпортерами Харківської області в торгівлі з Белгородською областю за наведені вище роки були – ВАТ «Харківський тракторний завод імені Орджонікідзе» продавав сільськогосподарські трактори, ВАТ «Харківській підшипниковий завод» продавав підшипники, а купував лігровану сталь, ЗАТ «Новий стиль» й ООО «Тандем плюс» продавали меблі, ВАТ «Електротехмонтаж» продавав технічні фільтри, ООО «Харків хімпром» продавав вироби з поліетилену, ВАТ «Турбоатом» запчастини до турбін, ЗАТ «Термосистема» деталі парових турбін. В свою чергу ООО «ТД ЕФКО-Харків» купувало в Белгородській області замітник молочного жиру, ЗАТ «Лозівський ковально-механічний завод» прокат високоякісної сталі, ООО «Омега-автопоставка» й ООО «Кубера Плюс» запчастини до автомобілів, ПП «Продсервіс» електрообладнання, ВО «Транзит» частини парової турбіни, ПП «Кібела» електрообладнання для двигунів внутрішнього згорання. Із всього наведеного переліку простежується металургійно-машинобудівна спеціалізація торгівлі Белгородської області та машинобудівна Харківської області. Це свідчить про те, що в перше десятиліття XXI ст. відбувалося покращення цивілізованої легальної прикордонної торгівлі та про активну діяльність белгородських підприємств області у міжнародній торгівлі з Харківською областю, яка також робила певні кроки у налагодженні та покращенні торгових зв'язків з Белгородською областю.

У 2008 році імпорт з Харкова складав 1,6 млрд. дол. Основні його товарні позиції були – чорні метали та вироби з них, машинотехнічна продукція, пересувний залізничний склад. Аналіз структури експорту і імпорту зовнішньої торгівлі між Харківською та Белгородською областю дозволяє визначити коло продукції яку продавали підприємства обох областей у 2008 році. Як і в попередні роки, основу його складала продукція підприємств машинобудування – машини і механізми, обладнання і запчастини, вимірювальні і контрольні апарати. Продавались також інструменти, пластмасові вироби, папір, картон, крейда і харчові продукти [12]. У наступні роки простежується збільшення показників зовнішньоторговельного співробітництва. У 2011 році серед регіонів-партнерів Російської Федерації найбільший обсяг зовнішньої торгівлі Харківська область вже традиційно має з Белгородською областю Російської Федерації. Зовнішньоторговельний оборот цих областей за січень-листопад 2011 року склав 405 мільйонів 221 тисячу доларів США та збільшився на 17,4% у порівнянні з відповідним періодом 2010 року. Експортні поставки склали 319 мільйонів 177 тисяч доларів США й збільшилися на 23,3% у порівнянні з відповідним періодом 2010 року. Імпорتنі поставки склали 86 мільйонів 44 тисячі доларів США та зменшились всього на 1% у порівнянні з відповідним періодом 2010 року [там же]. Але не зважаючи на позитивні моменти у прикордонній торгівлі існували чинники, що стримували розвиток останньої. Перш за все це сумнозвісні так звані продуктові війни. У 2006 та 2013 році українське м'ясо і молоко потрапляло під заборону ввозу на територію Росії. У 2006, 2010 2011 роках, у цей список додався цукор, а у 2012 український сир. Від цього постраждало багато підприємств Харківської області. Наприклад, Лозівський молочний завод, цукровий завод, дрібні та середні фермерські господарства області. Усе це приводило до погіршення та гальмування прикордонної торгівлі. Як і раніше, недостатньо розвинуто найважливіший стимул прикордонного співробітництва – підприємницький інтерес і насамперед мережа кооперованого малого й середнього бізнесу. Кількість спільних російсько-українських підприємств зростає повільно, серед них дуже мало виробничих з інноваційною складовою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Досліджуючи тему статті можна дійти до висновку що, однією із форм міжнародного економічного співробітництва є прикордонна торгівля, яка займає важливе місце в міжнародній співпраці. У економічних стосунках Харківської та Белгородської областей вона посідає провідну роль. Про це свідчить кількість товарообігу у

грошовому еквіваленті, кількість підприємств та організацій які приймають участь у прикордонній торгівлі, наявність нормативно-правової бази яка регулювала торгові відносини. Виникнення державних кордонів та підсилення її бартерної функції не знищило торгівлю між двома областями.

У налагодженні та встановленні прикордонної торгівлі можна виділити кілька етапів:

перший етап – 1991-2000 рр. – початок встановлення, розквіт «човникової» та бартерної торгівлі;

другий етап – 2000-2005 рр. – закріплення торгових відносин, характерною рисою цього періоду є перевага офіційної торгівлі;

третій етап – 2005-2010 рр. – налагодження цивілізованих торгових стосунків, домінування офіційної торгівлі.

Але не дивлячись на позитивні моменти торгового співробітництва у цих стосунках є низка проблем і головними з яких є недосконалість законодавства, коли законодавчі акти не відповідали вимогам часу а доповнення та зміни до них приймаються із запізненням. Другою не менш болючою проблемою є те що, в економічні стосунки між прикордонними регіонами втручається так звана «велика політика» Коли місцеві адміністрації стають заручниками у відносинах між вищим керівництвом як України так і Російської Федерації. Саме чинник так званої «великої політики» збільшує чисельність втрачених можливостей. А доки політичний фактор буде являти собою основу у відносинах, доти будуть зростати «втрачені можливості» від співробітництва, в першу чергу в економічній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк С.О. Встановлення та розвиток міжрегіонального співробітництва прикордонних України і Російської Федерації (наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст.): Дисертація канд. іст. наук / С.О.Вовк. – Харків, 2005. – 171 с.
2. Инфляция и экономический рост. Теория и практика. – К.: Финансы и статистика, 2007. – 288 с.
3. Інформація Головного управління статистики Харківської обласної державної. Економічний словник-довідник // [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.subject.com.ua/economic/dict/47.html>
4. Информация о сотрудничестве Харьковской области с Российской Федерацией. Информационно-аналитическая записка управления внешнеэкономических связей и евроинтеграции Харьковской облгосадминистрации. // Бизнесинформ. – 2009. – №1. – С.16.
5. История современной Белгородщины // Белгородское областное издательство. – 1999. – 101 с.
6. Кірюхін О. Харків – столиця українсько-російського співробітництва / О.Кірюхін // Європа-Центр.– 2006. – №3(14). – С.9-11.
7. Кулешова А.А., Полякова Е.А. Зовнішня торгівля Харківської та Белгородської областей як складових євро регіону «Слобожанщина» / А.А.Кулешова, Е.А.Полякова // [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/>
8. Островський І.А. Перспективи й суперечності розвитку транскордонного співробітництва Харківщини І.А.Островський // Комунальне господарство міст: Наук.-практ. збірник. – 2008. – №82. – С.131-136.
9. Програма економічного і соціального розвитку Харківської області на 2007 рік затверджена 03 квітня 2007 року №199-V. Внутрішній архів управління зовнішньоекономічних зв'язків ХОДА.
10. Сосед и экономический партнер белгородцев // Деловой вестник. – №12 (175). – 2008. – 16 с.
11. Статистичний щорічник Харківської області. Головне управління статистики Харківської обласної адміністрації. Харківська обласна державна адміністрація. Підсумки зовнішньоекономічної діяльності обласної державної адміністрації в 2011 році: стан зовнішньоторговельного співробітництва Харківської області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>.
12. Черномаз П.О. Евро регион «Слобожанщина»: этапы формирования и перспективы развития П.О.Черномаз // Международное сотрудничество приграничных регионов: история, экономика, политика, культура. Материалы междунаро. наук-практ. конф., Курск, 19-20 сент. 2011 г. – Курск: Изд-во VIP, 2011. – С.160-165.